
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2019.03.045>

УДК: 338.33:332.12

JEL: B15, R19, O38

Олена Снігова

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЕКОНОМІКИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ: РОЗВИТОК ПІДХОДІВ

Встановлено, що питання диверсифікації в Україні залишаються розробленими вкрай обмежено та потребують подальшого опрацювання з акцентом на аспектах відновлення конкурентоспроможності економіки старопромислових регіонів в глобальному економічному просторі. Метою статті є відстеження еволюційних змін у підходах до диверсифікації економіки в дослідженнях регіонального розвитку та уточнення на цій підставі сутності диверсифікації економіки старопромислового регіону. Розглянуто еволюцію підходів до диверсифікації економіки в наукових дослідженнях. Доведено, що забезпечення ефективної диверсифікації економіки старопромислових регіонів України потребує поглибленого розуміння сутності цього процесу, сформованого на підставі еволюції наукового знання та накопиченого світовою практикою досвіду реструктуризації. Виявлено, що поширеною особливістю досліджень питань диверсифікації економіки старопромислових регіонів у пострадянському просторі, зокрема в Україні, є переважаючий акцент на удосконаленні галузевої структури та диверсифікації експортного потенціалу цих регіонів. З'ясовано, що для закордонних дослідників проблем диверсифікації економіки характерним є зосередженість на: інноваційних напрямках економічної діяльності; виявленні потенціалу поєднання локальних традицій та вимог глобальних світових ринків; питаннях взаємозв'язку економічної ефективності регіональної економіки та її економічного різноманіття. Розглянуто досвід структурної перебудови економіки на засадах диверсифікації на прикладі старопромислових регіонів Франції. Уточнено сутність диверсифікації економіки старопромислового регіону.

Ключові слова: диверсифікація економіки; еволюція підходів; диверсифікація на мікрорівні; територіальний аспект диверсифікації економіки; старопромислові регіони.

Зміни в економічних, соціальних, науково-технологічних умовах функціонування базових секторів економіки та діяльності промислових підприємств старопромислових регіонів України визначили гостру потребу у пошуку нових шляхів і резервів розвитку цих регіонів, встановлення найбільш ефективних сфер та напрямів використання їх соціаль-

Снігова Олена Юріївна (osnigova@ukr.net) (orcid.org/0000-0001-7456-4894), канд. екон. наук, старш. наук. співр.; старший науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Сфера наукових інтересів: регіональна політика, структурні зміни в старопромислових регіонах

© О. Снігова, 2019

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 3: 45–59

45

но-економічного та природно-ресурсного потенціалу, а також вимагають розробки механізмів підвищення ефективності економіки. Пристосування до сучасних економічних умов повинно загалом спиратися на об'єктивну вимогу часу – проведення структурних трансформацій в економіці цих регіонів.

Потреба подолання переважаючого розвитку однієї або кількох пов'язаних між собою галузей, які відбивають застарілу, неефективну в сучасних соціально-економічних умовах спеціалізацію старопромислових регіонів, обумовили застосування різних підходів щодо удосконалення економічної структури цих регіонів. Серед провідних напрямів відходу від моноукладності та формування багатофункціональної економічної структури старопромислових регіонів на засадах оптимізації використання їх продуктивних сил отримала розвиток диверсифікація економіки.

Проте, незважаючи на актуальність визначеної наукової проблематики для вирішення прикладних завдань у сфері регіональної економіки, питання диверсифікації економіки регіональних економічних систем, зокрема старопромислових регіонів, досліджені недостатньо. Вони є практично недослідженими на пострадянському просторі, особливо в Україні. Найбільш активно вивчаються чинники просторових перетворень в економіці регіонів цього типу, аналізується світовий, зокрема європейський досвід подолання структурних суперечностей старопромислових регіонів з визначенням напрямів його адаптації, встановлюються перспективи їх розвитку в умовах глобальних соціально-економічних змін, а також опрацьовуються різнобічні аспекти диверсифікації експортного потенціалу цих регіонів тощо.

Останні публікації з проблематики структурних зрушень регіональних економік на засадах диверсифікації – публікації закордонних дослідників. Вони є результатом поступового розвитку підходів до диверсифікації економіки в наукових дослідженнях та відбивають зміни потреб у нових знаннях у цій сфері. Так, вчені США у своїх дослідженнях диверсифікації роблять акцент на питаннях взаємозв'язку економічної ефективності регіональної економіки та її економічного різноманіття, приділяючи увагу переважним чином промисловій диверсифікації (Essletzbichler, 2007; Akpadock, 1996).

Незважаючи на завершеність переходу старопромислових регіонів економічно розвинених країн світу на постіндустріальний етап та вирішення їх структурних проблем, пов'язаних з цим процесом, подальший розвиток глобального соціально-економічного простору обумовлює незгасаючий інтерес до набутого старопромисловими регіонами досвіду. Розкриваючи ці питання, європейські науковці підкреслюють залежність сценаріїв структурних змін на засадах диверсифікації у старих промислових областях від змін у структурі знань та можливостей використання екзогенних джерел розвитку (Trippel, Grillitsch et al., 2015), розкривають питання інституційної обумовленості та підтримки структурних змін в старопромислових регіонах через нові інституції, особливо з нелокальними коріннями (Boschma, Frenken, 2009; Boschma, Carone, 2015; Neffke, Hartog et al., 2014), а також досліджують адаптаційні можливості старопромислових регіонів (Asfaw, Palma et al., 2016; Rocchetta, Mina, 2013; Xiao, Boschma et al., 2018). Китайські дослідники вивчають проблемні особливості старопромислових

регіонів власної країни та опрацьовують шляхи їх урахування в державній інноваційній політиці, спираючись на світовий модернізаційний досвід економічної реструктуризації старопромислових регіонів на засадах еволюції підходів до диверсифікації (Ruan, Zhang, 2010; Hu, Hassink, 2017; Li, Zhang et al., 2019).

Здійснення ефективної диверсифікації економіки регіональних систем потребує поглибленого розуміння сутності цього процесу, сформованого на підставі еволюції наукового знання та накопиченого світовою практикою за весь довготривалий період регіональних структурних реформ досвіду щодо структурних особливостей певних регіонів, які впливають на процес та визначають кінцевий результат диверсифікації. Разом з тим, незважаючи на практичну значущість розуміння зміщення акцентів у наукових дослідженнях економічної диверсифікації, слід зазначити відсутність публікацій з проблем еволюційного розвитку підходів до зазначених питань. Тож метою статті є відстеження еволюційних змін у підходах до диверсифікації економіки в дослідженнях регіонального розвитку та уточнення на цій підставі сутності диверсифікації економіки старопромислового регіону.

Диверсифікація як економічна категорія зазнала тривалого шляху розвитку. В економічну науку цю категорію було введено в середині 1950-х років для визначення явищ деконцентрації капіталу на міжгалузевому рівні та проникнення його в непрофільні сфери, а у подальшому – використано для опису процесів, які призводили до поглиблення і розширення видів економічної діяльності. Саме в цей період зароджуються перші ознаки диверсифікаційної діяльності підприємства, які ґрунтувалися на потребі подолання відносного вичерпання внутрішніх джерел зростання ефективності виробництва.

У сучасній науковій літературі диверсифікація розглядається з різних позицій. Більшість авторів розглядають диверсифікацію як діяльність господарських систем на мікрорівні – в рамках підприємства, фірми або групи компаній. Найбільш поширеними підходами в цьому сегменті досліджень є ті, що враховують виробничу орієнтацію досліджень диверсифікації як процесу переходу до багатопрофільного підприємства шляхом збільшення асортименту та номенклатури товарів (послуг), освоєння нових видів виробництв, розповсюдження господарської діяльності на нові сфери, розширення географічної сфери діяльності. Підґрунтя наукових розробок диверсифікації в цьому контексті було закладено М. Портером, який розкривав диверсифікацію діяльності підприємства як одночасний розвиток багатьох, не пов'язаних один з одним виробництв, та розширення товарного асортименту продукції. Досить вивчена проблема економічної диверсифікації також як одна з базових економічних стратегій розвитку корпоративного капіталу або виробництва, яка співвідноситься з іншими стратегіями: спеціалізації, диференціації, концентрації. Поширеними є дослідження диверсифікації як методу управління фінансовими ризиками підприємств, який передбачає розподіл систематичних ризиків шляхом зниження їх концентрації. Підкреслюючи стратегічне значення диверсифікації в системі антикризового менеджменту, значна кількість науковців вважають диверсифікацію діяльності підприємств важливим елементом системи антикризового управління, що включає в себе як розширення асортименту виробленої продукції

або спектра наданих послуг за допомогою нових технологій і технічних рішень, так і вихід за межі основної діяльності з метою забезпечення стабільних умов функціонування підприємства за рахунок перш за все внутрішніх резервів інноваційного розвитку.

Пізніше диверсифікація перетворюється на загально-ділову практику розширення номенклатури, асортименту, зміни видів продукції (товарів, послуг), розвитку декількох невзаємопов'язаних або обслуговуючих виробництв, входження підприємства в нові сфери діяльності з метою розподілу ризику та часткового подолання залежності від циклічності розвитку бізнесу; підвищення ефективності підприємства, отримання економічної вигоди, попередження банкрутства; розширення адаптаційних можливостей промислового підприємства; зменшення фінансово-економічного ризику виробничої спеціалізації тощо.

Чималим сегментом досліджень питань диверсифікації на мікрорівні є дослідження у сфері фінансів та банківської справи, де диверсифікація розглядається в контексті зниження фінансових ризиків інвестицій як цільової функції вкладання капіталу. З цієї точки зору в загальному сенсі під диверсифікацією розуміється володіння найрізноманітнішими фінансовими активами з метою зниження ступеня ризику інвестиційного портфеля загалом.

Пізніше у наукових дослідженнях з'являється територіальний аспект диверсифікації, обумовлений розвитком глобалізаційних тенденцій та впровадженням на підставі актуалізації в цих умовах принципів "відкритості" економічних систем у практику нової "управлінської парадигми". Саме в умовах глобалізації економічні суб'єкти отримали розширення спектра можливостей диверсифікації, варіюючи їх від досить обмеженого проникнення в нові галузі виробництва тільки всередині країни ("вузька" диверсифікація) до широкого освоєння напрямів економічної діяльності в інших країнах ("широка" диверсифікація). І починаючи з другої половини 70-х років переважаючим напрямом диверсифікації стала диверсифікація капіталу в інші країни, у сфері, тісно пов'язані з основними напрямками діяльності базових підприємств регіонів. Проте лише згодом, при опрацюванні наслідків згаданих тенденцій, які проявили себе як закріплення неефективних регіональних спеціалізацій, виявилась гостра необхідність активізації досліджень регіонального аспекту диверсифікації.

Це обумовило актуалізацію питань диверсифікації регіональної економіки. В дослідженнях вітчизняних учених диверсифікація розглядалась з погляду виявлення територіальних ефектів від її впровадження (Корінько, 2003. С. 5) як інструменту розосередженості ризиків циклічності розвитку регіональної економічної системи, пов'язаної з кон'юктурою, специфічними ресурсами, геополітичними, інфраструктурними умовами функціонування соціально-економічної системи регіону (Кофанов, 2011. С. 11). Досить значною є опрацьованість питань диверсифікації експортної діяльності регіону. Ці проблеми досліджено з позиції необхідності використання диверсифікації експортної діяльності регіону як інструменту забезпечення стійкості соціально-економічної системи експортоорієнтованого регіону, а також з точки зору можливостей міжнародних торговельних зв'язків щодо їх привнесення в регі-

он нового та суміжного різноманіття, сформованого на підставі економічного розмаїття країн – зовнішніх партнерів.

З огляду на значну практичну потребу певний науковий розвиток отримали дослідження проблем диверсифікації в контексті забезпечення структурних змін в економіці, хоча ці питання й досі залишаються недостатньо опрацьованими. Для країн пострадянського простору найбільший науковий інтерес у цьому контексті одержали питання зміни галузевої структури економіки. З цієї точки зору диверсифікацію розглядають як напрям державної політики, спрямований на створення більш збалансованої виробничої структури з точки зору можливих джерел доходів, зайнятості, а також подолання проявів циклічних і ринкових ризиків за рахунок зменшення залежності економіки країни або регіону від вузького кола видів економічної діяльності. Паралельно диверсифікація визначається як стратегічний пріоритет розвитку, що передбачає свідомий вплив на напрями і масштаби структурних зрушень, пов'язаних з накопиченням знань і їх продуктивним використанням, та залежить від державної політики та інституційних умов, присутніх на макро-, мезо- і мікроекономічних рівнях (Кравченко, Агеева, 2017). У зв'язку з цим зростаючий інтерес викликають ті напрями структурної трансформації економіки, які пов'язані зі зростанням галузей і виробництв, заснованих на знаннях і інноваціях, тобто з інноваційним розвитком. З цих позицій диверсифікація розглядається як "необхідна проміжна стадія, що дозволяє розвинути новий виробничий потенціал і закласти базу для майбутньої спеціалізації в галузях, які базуються на факторах постіндустріалізації, тобто інформації, технології та знань" (Прушківська, Куценко, 2015. С. 93).

У країнах пострадянського простору були проведені й прикладні дослідження диверсифікації регіональної економіки як засобу забезпечення однорідності соціально-економічного простору країни та динамічного розвитку субрегіональних локалізацій (периферійних територій). Зазначений результат досягався за рахунок вирівнювання галузевої рентабельності регіональної економіки через усунення диспропорцій відтворення і перерозподілу ресурсів, кількісного зростання різноманіття видів економічної діяльності та розширення складу бізнес-процесів регіонів (Коваленко, 2013). Популярність такого підходу у дослідженнях обумовлена гострою практичною необхідністю подолання значної міжрегіональної диференціації, яка в певні періоди розвитку багатьох пострадянських країн досягала рівня загрози національній безпеці, проте тривалий час залишалася невирішеною.

Інший акцент у дослідженнях диверсифікації в контексті структурних змін роблять закордонні, зокрема європейські, науковці. Їхнім головним науковим інтересом у цій сфері є підтримка структурних змін інноваційної спрямованості. Такий підхід обумовив розвиток інституційних аспектів диверсифікації, базові положення якого були закладені Р. Бошмою та К. Френкенем. Згодом, акцентуючи увагу вже на пошуку драйверів диверсифікації та розвиваючи ідею необхідності інституційної підтримки структурних змін, Р. Бошма та Г. Капоне вважають структурні зміни на засадах диверсифікації в нові сектори економічної діяльності можливими лише в керованій ринковій економіці. Зокрема, науковці наголошують на винятковій ролі інституцій як єдиного можливого драйве-

ра диверсифікації в нові сектори, які більше орієнтуються на "неринкову" координацію у сферах трудових відносин, відносин корпоративного управління, товарних ринкових відносин тощо (Boschma, Sarope, 2015).

Водночас увагу вчених європейських країн більшою мірою привертала проблема впливу ступеня диверсифікації регіональної економіки на характеристики економічного розвитку територій. Так, чималим є обсяг наукових напрацювань, присвячених оцінками впливу диверсифікації на можливість формування позитивних трендів у регіональній економіці. Зокрема, йдеться про взаємозалежність диверсифікації та економічного зростання. В цих умовах диверсифікація розглядається як "галузевий портфель", який фіксує в регіоні незв'язане міжсекторальне різноманіття та сприяє захисту регіональної економіки від зовнішніх шоків.

Тривалий час при дослідженні диверсифікації порушувалися питання взаємозв'язку між регіональною різноманітністю економічної діяльності та ефективністю регіональної економіки. При цьому більшість наукових експертів зазначали тільки позитивний вплив диверсифікації на показники економічної ефективності та розвитку регіону. Їхні висновки ґрунтувалися переважним чином на виявлених закономірностях щодо чутливості регіональної економіки до економічних коливань залежно від ступеня її спеціалізації/диверсифікації (Essletzbichler, 2007). Вважалося, що диверсифікація економічної діяльності не лише забезпечить відносну стійкість показників економічної ефективності регіону, але й буде певним буфером у разі негативних змін. Згодом було доведено позитивний зв'язок між диверсифікацією та ефективністю регіональної економіки лише у довгостроковій перспективі (Tran, 2011). Не втрачають своєї актуальності питання забезпечення регіональної ефективності на засадах диверсифікації і в теперішній час, коли саме диверсифікація розглядається як засіб розширення регіональних можливостей та підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки, а також вважається підґрунтям формування нових шляхів регіонального зростання (Fagerberg, Srholec, 2016).

У межах вивчення впливів диверсифікації на регіональну економічну ефективність окремо порушувалося питання взаємозв'язку показників економічної ефективності та промислового різноманіття. Ці питання більшою мірою розглядаються через призму стандартних підходів до оцінки економічної ефективності: через оцінку щільності заселення промислових територій, їх промислового освоєння та показників безробіття.

При задовільних економічних тенденціях виникає потреба їх збереження в часі, яка в регіональній економічній науці знайшла відбиття в проблемі забезпечення регіональної економічної стабільності як здатності системи до тривалого існування на засадах незмінності її структури й окремих елементів, процесів та відносин тощо. В цьому контексті на певному етапі суспільного розвитку активуються дослідження проблем співвідношення регіональної економічної різноманітності та регіональної економічної стабільності з акцентом на виявлених властивостях диверсифікації щодо підвищення регіональної рівноваги.

Необхідність врахування особливостей процесів диверсифікації економіки територій залежно від типів регіональних економічних систем обумовила активізацію цього напрямку досліджень. До останнього часу проблеми диверсифікації регіональної економіки більшою мірою

стосувалися сільськогосподарських територій. При їх розкритті найбільший акцент було зроблено на: виявленні та встановленні ступеня залежності сталого розвитку сільських територій від диверсифікації; встановленні рівня адаптованості цих територій до кон'юнктурних змін за рахунок диверсифікації; визначенні здатності до створення додаткової вартості, яка в умовах сільських територій позиціонується як економічний результат диверсифікації сільської економіки; розробленні методичних підходів до оцінки рівня диверсифікації тощо.

При розкритті проблем диверсифікації регіональної економіки значна кількість досліджень зводиться до проблеми диверсифікації промислового комплексу регіону або підприємств, що його складають. Сам промисловий комплекс регіону розглядається як елемент регіональної соціально-економічної системи і бази розвитку цієї території, який включає в себе підприємства та організації всіх галузей регіональної економіки. При цьому диверсифікація "в рамках регіону подається як процес різнобічного розвитку промислового комплексу регіону з метою розширення його продуктового ряду" (Солдак, Ларионова, 2012).

У контексті такого підходу важливим з точки зору розширення наукового знання у сферу диверсифікації стало вивчення диверсифікації базових галузей старопромислових регіонів, а також місто- та районоутворюючих промислових підприємств з точки зору їх впливу на структурні зміни економіки на відповідній території. Ці питання досить ретельно вивчено саме з позиції базових секторів економіки старопромислових регіонів – в контексті проблем диверсифікації підприємств металургійної галузі, машинобудівного комплексу, а також диверсифікації виробництва в монофункціональних вуглепромислових районах.

Незважаючи на досить значні наукові напрацювання у сфері диверсифікації регіональної економіки, практично не отримали розвитку питання диверсифікації економіки старопромислових регіонів. Найчастіше до цього питання вчені підходять насамперед з точки зору дослідження стримуючих та обмежуючих чинників регіональної диверсифікації. Такий підхід є виправданим, оскільки саме при диверсифікації старопромислові регіони стикнулися з певними труднощами ефективного впровадження політики економічної реструктуризації, які для цього типу регіонів є характерними та походять з природи їх розвитку. Тож у наукових працях Р. Вентинга, Г. Грабхена, М. Триппл, К. Френкена, А. Отто, Х. Хасинка та інш. проблеми диверсифікації економіки старопромислових регіонів розглядаються, зосереджуючись на різних видах блокування цього процесу, які подаються як перешкоди переходу цих регіонів до нових видів економічної діяльності. Гостра потреба подолання будь-яких обмежень диверсифікації сприяла активізації досліджень саме в цьому напрямі. Проте найбільш розробленими ці питання й досі залишаються лише в межах інституційного підходу. Під цим кутом регіональна диверсифікація розглядається як коеволюційна перспектива, заснована на динамічній взаємодії між інститутами і технологічними, інституційними, просторовими змінами. Між тим осмислення неможливості структурної перебудови старопромислових регіонів, зокрема на засадах диверсифікації, під впливом лише ринкових чинників сприяло активізації досліджень щодо ролі державних інститу-

тів як критично важливих партнерів процесу диверсифікації старопромислових регіонів (*Berube, Murray, 2018; Boschma, Carone, 2015*).

Наукова література з економічної диверсифікації старопромислових регіонів також досить широко розкриває питання пов'язаної диверсифікації та регіональної розгалуженості. Акцентуючи увагу на проблемах диверсифікації економіки старопромислових регіонів, науково доведено, що пов'язаність є характерною особливістю диверсифікації їх економік, а непов'язаність – винятком структурних перетворень у цих регіонах. Такі висновки ґрунтувалися на досить тривалих за часом дослідженнях проблем інноваційного оновлення економічної структури цих регіонів. Ще на початковому етапі теоретичних обґрунтувань таких змін лише наголошувалось на необхідності формування регіональної інноваційної політики, яка б спрямовувалась на стимулювання реструктуризації старопромислових регіонів на основі диверсифікації та забезпечувала б економічне зростання. Цьому присвячені праці П. Бенневорта та Г.-Ж. Хосперса, ідею яких підтримано скандинавськими вченими Л. Коененом, Дж. Модіссоном та О. Мартіном. Розглядаючи проблеми диверсифікації старопромислових регіонів, вони роблять акцент на гострій потребі формування інноваційної політики, спрямованої на сприяння промислового оновлення в цих регіонах, та необхідності її координації між рівнями формування інноваційної політики та суміжними галузями (*Coenen, Moodysson et al., 2015*).

Лише згодом, у подальших дослідженнях встановлено залежність ступеня спорідненості диверсифікації регіональної економіки та можливості виникнення нових промислових спеціалізацій тільки завдяки інноваційній спроможності регіонів, яка у старопромислових є вкрай низькою (*Xiao, Boschma et al. 2018*). На основі цих міркувань доведено значну залежність диверсифікації економіки старопромислових регіонів від попереднього шляху розвитку та можливість її здійснення відповідно до основних секторів галузевої пов'язаності (*Boschma, 2017*), а також від якості державної політики щодо цих регіонів та якості регіонального соціального капіталу (*Cortinovis, Xiao et al. 2017*).

Окремою групою наукових спостережень, яка привертає увагу та має чимале практичне значення з точки зору відновлення конкурентоспроможності, є вивчення диверсифікації в контексті адаптації економіки старопромислових регіонів. Це є логічним продовженням та конкретизацією численних досліджень, спрямованих на підвищення адаптаційних якостей регіональних економічних систем, якими вже досить тривалий час займаються закордонні дослідники. Звертає увагу, що всі отримані науковцями висновки з адаптації економіки старопромислових регіонів мають неабияке практичне значення. Перш за все головною проблемою структурної адаптації економіки старопромислових регіонів на засадах диверсифікації дослідники визначають їх залежності від попередніх траєкторій розвитку, яка формує структурну інертність таких регіонів та перешкоджає структурним змінам їх економік. Це загалом істотно знижує здатність індустріальних регіонів реагувати на глобальні тренди без екзогенних впливів, під дією лише ринкових чинників (*Koutský, Slach, et al. 2011*).

Практично значущими є висновки науковців з точки зору урахування ключових характеристик старопромислових регіонів, які закла-

датимуть основу адаптаційних змін та мають стати основою їхніх конкурентних переваг у перспективі. Так, у дослідженнях М. Сторпера, Я. Куцького, О. Слача, Т. Борути диверсифікація економіки старопромислових регіонів розглядається як процес формування її "нових комбінацій", спрямованих на адаптацію регіональної економіки, на основі взаємозв'язку локальних традицій та глобальних тенденцій, здатних сформувати певні конкурентні переваги старопромислових регіонів.

Підкреслюючи беззаперечну роль диверсифікації для забезпечення конкурентного розвитку старих промислових регіонів, Г.-Ж. Хосперс вважає за необхідне здійснення пов'язаної диверсифікації для таких регіонів. На його думку, саме пов'язана диверсифікація може зламати промислову моноструктурність економіки старопромислових регіонів і одночасно збільшити поглинаючу здатність цих регіонів для розвитку нових напрямів економічної діяльності (Hospers, 2004).

Не відкидаючи можливість адаптації економіки старопромислових регіонів на засадах диверсифікації, Я. Єжек вважає сам процес диверсифікації підґрунтям формування конкурентних позицій регіональної економіки, а у випадку її старопромислового типу – відновлення позитивного тренду їх соціально-економічного розвитку (Ježek, 2003).

Зважаючи на значний науковий доробок європейських дослідників з проблем диверсифікації економіки старопромислових регіонів, особливий інтерес становить європейський практичний досвід структурної перебудови цих регіонів. Його вагомість обумовлена зосередженістю на території ЄС цих регіонів, які займають значну частину Великої Британії, Німеччини, Франції, Нідерландів, Бельгії, де концентрація важкої та видобувної промисловості була найбільшою у Європі. Основу такого досвіду становить практичне застосування здобутих теоретичних знань з диверсифікації економіки.

Цікавим та маловідомим є досвід структурної перебудови з використанням принципів диверсифікації економіки старопромислових регіонів (так званих зон промислової реконверсії) Франції (Східний Мозель). Ці зони отримали певний пріоритет при впровадженні політики структурної перебудови держави.

Промислова реконверсія старопромислових регіонів Франції здійснювалась у тому числі на засадах диверсифікації у декілька етапів та збіглась з промисловими спадами. Основними інструментами її здійснення був План промислового розвитку Східного Мозеля, спрямований на: підвищення привабливості промислової території; модернізацію засобів виробництва та методів управління; диверсифікацію діяльності підприємств, які залежали від "базових" галузей територій – вугільної та хімічної промисловості.

Такий підхід дозволив впливати на економічні перспективи старопромислових територій по двох напрямках:

безпосередньо на "базову" промисловість регіонів – через модернізацію засобів виробництва, що забезпечувало подовження фази зрілості життєвого циклу "базових" галузей;

паралельно забезпечувати перспективи регіонального розвитку на підставі диверсифікації економічної діяльності пов'язаних з ними підприємств, що забезпечувало формування можливостей непов'яза-

ної розгалуженості економіки у майбутньому, у фазі занепаду "базових" галузей регіональної економіки.

Пізніше було розроблено План з формування нового іміджу промислового району, який передбачав збереження промислового потенціалу та створення центрів нової господарської діяльності з використанням можливостей транскордонного співробітництва. Цей план, спрямований на відтворення господарчої діяльності у Східному Мозелі з використанням конкурентних переваг цієї території, передбачав здійснення на території старопромислових регіонів рекультивациі земель; реформування та поліпшення якості житлового фонду; покращення інфраструктури; створення системи надання допомоги підприємствам тощо. Його положення знайшли подальший розвиток при формуванні сумісних дій державних та регіональних органів влади у Плані узгоджених дій з благоустрою території.

Для виконання завдань Плану було створено Фонд промислового розвитку та Службу промислового розвитку вугільного басейну. Основною метою діяльності Фонду було покращення стану промислових підприємств, що здійснювалося за такими напрямками:

сприяння розміщенню нових підприємств, що передбачало надання субсидій при створенні нових підприємств, придбанні земельних ділянок для промислової діяльності, будівництві нових та відтворенні покинутих об'єктів промислового призначення, а також допомогу в пошуку інвесторів у розвиток територій;

підтримка малих та середніх підприємств, що зосереджувалася на створенні умов адаптації підприємств старопромислових регіонів до нових технологічних вимог та змін ринкової кон'юнктури. З цією метою Фонд індустріалізації вугільного басейну здійснював підтримку заходів з диверсифікації та сприяв підприємствам, що здійснювали інвестиції у модернізацію власного виробництва;

розвиток системи технічної підтримки та професійної підготовки передбачав фінансування проектів, спрямованих на створення в регіоні нових структур з ефективного впровадження інновацій та розвитку внутрішнього потенціалу старопромислових регіонів.

Пізніше діяльність Служби промислового розвитку вугільного басейну була спрямована на координацію диверсифікації економіки Східного Мозеля. Це досягалось на підставі забезпечення координації дій всіх економічних, політичних, соціальних партнерів, що приймали участь в процесі диверсифікації на стадії вивчення проектної документації та реалізації проектів і захисту інтересів підприємств, що розширюють власну промислову діяльність у Східному Мозелі (*Опыт Франции, 1995а; Опыт Франции, 1995б*).

Основою державної підтримки структурної перебудови економіки старопромислових регіонів стали Контракти планування, які сформува-лися загалом як один із засобів оптимізації розподілу відповідальності за регіональний розвиток між рівнями державної влади. Їх особливістю стало виключення будь-якого випадкового впливу з боку органів влади на розвиток територій та запровадження контрольованого стратегічного впливу на структурну перебудову зон промислової конверсії. Для посилення ефекту промислової реконверсії цілі та завдання Контрактів та

Структурних фондів Європейського Союзу повністю збігалися та передбачали спільне фінансування певних заходів (Тейлор, 2000. С. 23–29).

Таким чином, тривалий час *диверсифікація в економіці* розглядалась як загальна корпоративна стратегія забезпечення ефективності економічної діяльності, підвищення конкурентоспроможності, управління фінансово-економічними ризиками, яка здійснюється на підставі розширення спектра виробничої діяльності та послуг, створення "інвестиційних портфелів", а також поширення професійної активності за межі основного бізнесу.

Поява регіонального аспекту диверсифікації обумовлена розвитком глобалізаційних тенденцій та пов'язаною з цим розширенням можливостей освоєння напрямів економічної діяльності в інших країнах. Розвиток визначених тенденцій мав суперечливі регіональні наслідки, оскільки сприяв закріпленню регіональної спеціалізації на галузях, що втрачали свою ефективність у нових соціально-економічних умовах. Таке становище вимагало активізації досліджень регіонального аспекту диверсифікації як засобу розкриття прихованого потенціалу регіональної економіки для забезпечення економічного розвитку, обумовленого можливостями ефективного зростання поза зоною спеціалізації регіональної економіки.

Незважаючи на значущий світовий науковий доробок з проблем регіональної диверсифікації та зокрема диверсифікації економіки старопромислових регіонів, дослідження яких у світі останнім часом лише активізуються, в Україні ці питання залишаються розробленими вкрай обмежено та потребують подальшого опрацювання з акцентом на аспектах відновлення конкурентоспроможності економіки старопромислових регіонів у глобальному економічному просторі на засадах впровадження концепції "нової" регіональної політики. Поширеною особливістю досліджень питань структурних змін в старопромислових регіонах на засадах диверсифікації економіки у пострадянському просторі, зокрема в Україні, є переважаючий акцент на удосконаленні галузевої структури регіонів без урахування необхідності перерозподілу продуктивних сил регіонів, проблем, з цим пов'язаних, а також стримуючих та стимулюючих чинників диверсифікації економічної діяльності в старопромислових регіонах. Враховуючи значну експортну орієнтованість старопромислових регіонів України, розвиток отримали також проблеми ефективного використання експортного потенціалу цих регіонів, незадовільна структура якого базується на експлуатації сировинної моделі економічного зростання цих регіонів. Для зарубіжних досліджень процесів диверсифікації характерним є зовсім інший акцент. Зосередженість на нових інноваційних комбінаціях, спрямованих на адаптацію регіональної економіки, з використанням потенціалу локальних традицій, соціального капіталу у поєднанні з вимогами глобальних світових ринків виявила здатність сформулювати певні конкурентні переваги старопромислових регіонів у сучасних соціально-економічних умовах та ефективно їх використовувати саме на засадах диверсифікації.

Диверсифікація економіки старопромислового регіону – це процес удосконалення його структури, спрямований на зміну галузевої структури та форми організації продуктивних сил регіону за рахунок проникнення в інші галузі національної економіки та перерозподілу ресурсів в нові, у тому числі інноваційні, сфери економічної діяльності з

метою забезпечення стабільних умов функціонування, отримання економічної вигоди старопромислового регіону, підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Література

1. Коваленко М.Г. (2013). Диверсифікація економіки як інструмент згладжування соціально-економічних різниць в регіоні: автореферат дисертації на соискание учёной степени кандидата економічних наук: Спеціальність 08.00.05 – Економіка і управління народним господарством: регіональна економіка. Майкоп: Адыгейский государственный университет. 26 с.
2. Корінько М.Д. (2003). Диверсифікація в історії економічної думки. *Актуальні проблеми економіки*. № 1(19). С. 2–5.
3. Кофанов А.А. (2011). Диверсифікація регіональної економіки як доминирующая стратегия структурного розвитку в умовах глобалізації економічних відносин: автореферат на соискание учёной степени доктора економічних наук: 08.00.05 – Економіка і управління народним господарством: регіональна економіка. Краснодар: Кубан. гос. технолог. ун-т. 34 с.
4. Кравченко Н.А., Агеева С.Д. (2017). Диверсифікація економіки: інституціональні аспекти. *Journal of institutional studies*. Vol. 9. №. 4. P. 52–67. doi: <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2017.9.4.052-067>
5. Опыт Франции в области реконверсии районов угледобычи: Результаты работы рабочего совещания по политике конверсии районов угледобычи. Начало. (1995). *Уголь*. № 4. С. 27–28.
6. Опыт Франции в области реконверсии районов угледобычи: Результаты работы рабочего совещания по политике конверсии районов угледобычи. Окончание (1995). *Уголь*. №10. С. 27–28.
7. Прушківська Е.В., Куценко В.І. (2015). Аналіз диверсифікації галузевої структури економіки регіону в докризовий та посткризовий періоди. *Бізнес інформ*. № 1. С. 91–96.
8. Солдак Ю.М., Ларионова О.А. (2012). Диверсифікація промислового комплексу регіону на базі інтегрованих виробничих систем. *Економіка: вчора, сьогодні, завтра*. № 5–6. С. 114–128.
9. Тейлор С. (2000). Регіональне економічне розвиток на базі програмно-цільового підходу: опыт Западной Европы. *Регіон: економіка і соціологія*. № 1. С. 3–36.
10. Akpadock, F. (1996). Diversification trends of the regional economy of mill-town communities in northeast Ohio, 1980-1991. *Journal of the Community Development Society*. 27(2). P. 177–196. doi: <https://doi.org/10.1080/15575339609489806>
11. Asfaw S., Palma A., Lipper L. (2016). Diversification strategies and adaptation deficit: Evidence from rural communities in Niger. *ESA Working Paper* No. 16-02. Rome, FAO. – 45 p.
12. Berube, A., Murray, C. (2018). Renewing America's economic promise through older industrial cities. Brookings Metropolitan Policy Program at. 76 p.
13. Boschma, R. (2017). Relatedness as driver of regional diversification: a research agenda. *Regional Studies*. Vol. 51. P. 351–364. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1254767>
14. Boschma, R. and Capone, G. (2015). Institutions and diversification: Related versus unrelated diversification in a varieties of capitalism framework. *Research Policy*. № 44. P. 1902–1914. doi: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2015.06.013>
15. Boschma, R.A. Frenken, K. (2009). Some notes on institutions in evolutionary economic geography. *Economic Geography*, 85 (2). P. 151–158. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2009.01018.x>
16. Coenen, L., Moodysson, J., Martin H. (2015). Path renewal in old industrial regions: possibilities and limitations for regional innovation policy. *Regional Studies*. Vol. 49, issue 5. *Evolutionary Economic Geography: Theoretical and Empirical Progress*. P. 850–865. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.979321>
17. Cortinovis, N., Xiao, J., Boschma, R., Van Oort, F. (2017). Quality of government and social capital as drivers of regional diversification in Europe. *Journal*

of Economic Geography. Vol. 17, is. 6, P. 1179–1208. doi: <https://doi.org/10.1093/jeg/lbx001>

18. Hu X., Hassink R. (2017). New perspectives on restructuring of old industrial areas in China: A critical review and research agenda. *Chinese Geographical Science*. Vol. 27, is. 1, 110–122. doi: <https://doi.org/10.1007/s11769-015-0784-8>

19. Essletzbichler, J. (2007). Diversity, stability and regional growth in the United States. 1975–2002. *Evolutionary Economics and Economic Geography*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA. Edward Elgar. P. 20–29.

20. Fagerberg, J., Srholec, M. (2016). Explaining regional economic performance: the role of competitiveness, specialization and capabilities. *Papers in Innovation Studies. CIRCLE*. № 2. 29 p.

21. Hospers, Gert-Jan. (2004). Restructuring Europe's Rustbelt The Case of the German Ruhrgebiet. *Intereconomics*. P. 147–156. doi: <https://doi.org/10.1007/BF02933582>

22. Ježek, J. (2003). Kreativní milieu jako předpoklad regionálního rozvoje. In: *Sborník příspěvků z konference Regio*. Pp. 85–89.

23. Koutský, J., Slach, O., Boruta, T. (2011). Restructuring Economies of Old Industrial Regions – Local Tradition, Global Trends. In *The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, Ostrava: University of Ostrava. P. 166–173.

24. Li L., Zhang P., Li X. (2019). Regional Economic Resilience of the Old Industrial Bases in China – A Case Study of Liaoning Province. *Sustainability, MDPI. Open Access Journal*. Vol. 11(3). P. 1–14. doi: <https://doi.org/10.3390/su11030723>

25. Neffke, F., Hartog, M., Boschma, R. and Henning, M. (2017). Agents of structural change. The role of firms and entrepreneurs in regional diversification. *Economic Geography*. Vol. 94. № 12.

26. Rocchetta S., Mina A. (2013). Technological Coherence and the Adaptive Resilience of Regional Economies. *Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG) from Utrecht University. Department of Human Geography and Spatial Planning. Group Economic Geography*. № 17. 38 p.

27. Ruan, J. and X. Zhang (2010). Made in China: crises beget quality upgrade?, International Food Policy Research Institute (IFPRI). *Discussion Paper*. No. 1025, IFPRI, Washington, DC.

28. Tran, H.P.D. (2011). Industrial Diversity and Economic Performance: A Spatial Analysis. *Dissertations and Theses from the College of Business Administration*. 19.

29. Trippel, M., M. Grillitsch and A. Isaksen (2015) External “energy” for regional industrial change: attraction and absorption of non-local knowledge for new path development. *Papers in Innovation Studies*. № 47.

30. Xiao, J., Boschma, R., Andersson, M. (2018). Industrial Diversification in Europe: The Differentiated Role of Relatedness. *Economic Geography*. Vol. 94. P. 514–549. doi: <https://doi.org/10.1080/00130095.2018.1444989>

Надходження до редакції 26.06.2019 р.

STUDIES OF THE ESSENCE OF DIVERSIFICATION OF OLD INDUSTRIAL REGIONS: DEVELOPMENT OF APPROACHES

Olena Snihova

Author affiliation: (orcid.org/0000-0001-7456-4894) PhD in Economics, Senior Researcher, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Email: osnigova@ukr.net.

In the article has been determined that diversification issues in Ukraine are still of hardly limited elaboration and require the further studies with the accent on the aspects of old-industrial re-

gions' economy competitiveness recovery in global economic environment at the basis of "new" industrial policy concept implementation. The goal of the article is to research the evolutionary changes in the approaches to the diversification of economy in regional development studies and to specify at this basis the essence of diversification of old-industrial region's economy. Has been proved that ensuring the effective diversification of old-industrial region's economy requires the comprehensive understanding of the essence of this process, built at the basis of the evolution of scientific knowledge and restructuring experience, accumulated by global practice. The evolution of approaches to the diversification of economy in the studies of regional development has been considered. Has been revealed, that the widespread peculiar feature of the studies of structural changes in old-industrial regions at post-soviet area, in particular, in Ukraine, is the prevailing accent at the sectoral structure improvement and export potential diversification for these regions. Has been lined out that for the foreign researchers of economy diversification problems characteristic is the concentration on: innovational directions of economic activity, revealing the potential of combination local traditions and global markets requirements, issues of correlation between performance of regional economy and its economic diversity. The experience of the structural adjustment of the economy on the ambiguity of diversification on the example of the old industrial regions of France is considered. The essence of old-industrial region's economy diversification has been specified, the peculiarities of diversification process in these regions have been revealed.

Keywords: Diversification of economy; evolution of approaches; diversification at microlevel; spatial aspect of diversification of economy; old-industrial regions.

JEL: B15, R19, O38.

References

1. Kovalenko, M.G. (2013). Diversification of economy as an instrument of smooting the socio-economic differences in the region: author's thesis. Majkop. [in Russian].
2. Korinko, M.D. (2003). Diversification in the history of economic thought. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 1 (19), 2-5 [in Ukrainian].
3. Kofanov, A.A. (2011). Diversification of regional economy as the dominating strategy of structural development in the conditions of economic relations' globalization: author's thesis. Krasnodar [in Russian].
4. Kravchenko, N.A., Ageeva, S.D. (2017). Diversification of economy: institutional aspects. *Journal of institutional studies*, 9: 4, 52-67. doi: <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2017.9.4.052-067> [in Russian].
5. The French experience in the area of coal mining areas re-conversion: The results of the workshop on the coal mining areas conversion policy. Start. (1995). *Ugol – Coal*, 4, 27-28 [in Russian].
6. The French experience in the area of coal mining areas re-conversion: The results of the workshop on the coal mining areas conversion policy. The end. (1995). *Ugol – Coal*, 10, 27-28 [in Russian].
7. Prushkivska, E.V., Kucenko, V.I. (2015) Analysis of diversification of sectorial structure of region's economy in pre-crisis and post-crisis periods. *Biznes inform – Business Inform*, 1, 91-96 [in Ukrainian].
8. Soldak Yu. M., Larionova O. A. (2012) Diversification of industrial complex of a region at the basis of integrated production systems. *Ekonomika: vchera, segodnya, zavtra – Economy: yesterday, today, tomorrow*, 5-6, 114-128 [in Russian].
9. Taylor, S. (2000). Regional economic development based on a program-oriented approach: the experience of Western Europe. *Region: jekonomika i sociologija – Region: economy and sociology*, 1, 3-36 [in Russian].
10. Akpadock, F. (1996). Diversification trends of the regional economy of mill-town communities in northeast Ohio, 1980-1991. *Journal of the Community Development Society*, 27(2), 177-196. doi: <https://doi.org/10.1080/15575339609489806>
11. Asfaw, S., Palma, A., Lipper, L. (2016). Diversification strategies and adaptation deficit: Evidence from rural communities in Niger. *ESA Working Paper*, 16-02.

12. Berube, A., Murray, C. (2018). Renewing America's economic promise through older industrial cities. Brookings Metropolitan Policy Program at.
13. Boschma, R. (2017). Relatedness as driver of regional diversification: a research agenda. *Regional Studies Volume*, 51, 351-364. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1254767>
14. Boschma, R. and Capone, G. (2015). Institutions and diversification: Related versus unrelated diversification in a varieties of capitalism framework. *Research Policy*, 44, 1902-1914. doi: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2015.06.013>
15. Boschma, R.A. Frenken, K. (2009). Some notes on institutions in evolutionary economic geography. *Economic Geography*, 85 (2), 151-158. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2009.01018.x>
16. Coenen, L., Moodysson, J., Martin H. (2015). Path renewal in old industrial regions: possibilities and limitations for regional innovation policy. *Regional Studies*, 49: 5. *Voluntary Economic Geography: Theoretical and Empirical Progress*, 850-865. doi: <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.979321>
17. Cortinovis, N., Xiao, J., Boschma, R., Van Oort, F. (2017). Quality of government and social capital as drivers of regional diversification in Europe. *Journal of Economic Geography*, 17: 6, 1179-1208. doi: <https://doi.org/10.1093/jeg/lbx001>
18. Hu, X., Hassink, R. (2017). New perspectives on restructuring of old industrial areas in China: A critical review and research agenda. *Chinese Geographical Science*, 27: 1, 110-122. doi: <https://doi.org/10.1007/s11769-015-0784-8>
19. Essletzbichler, J. (2007). Diversity, stability and regional growth in the United States. 1975-2002. *Evolutionary Economics and Economic Geography*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA. Edward Elgar.
20. Fagerberg, J., Srholec, M. (2016). Explaining regional economic performance: the role of competitiveness, specialization and capabilities. *Papers in Innovation Studies. CIRCLE*, 2.
21. Hospers, Gert-Jan. (2004). Restructuring Europe's Rustbelt The Case of the German Ruhrgebiet. *Intereconomics*. doi: <https://doi.org/10.1007/BF02933582>
22. Ježek, J. (2003). Kreativní milieu jako předpoklad regionálního rozvoje. *Sborník příspěvků z konference Regio [in Czech]*.
23. Koutský, J., Slach, O., Boruta, T. (2011). Restructuring Economies of Old Industrial Regions – Local Tradition, Global Trends. In *The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, Ostrava: University of Ostrava.
24. Li, L., Zhang, P., Li, X. (2019). Regional Economic Resilience of the Old Industrial Bases in China – A Case Study of Liaoning Province. *Sustainability*, MDPI. *Open Access Journal*, 11(3), 1-14. doi: <https://doi.org/10.3390/su11030723>
25. Neffke, F., Hartog, M., Boschma, R. and Henning, M. (2014) Agents of structural change. The role of firms and entrepreneurs in regional diversification, *Papers in Evolutionary Economic Geography* 14.10, Utrecht University.
26. Rocchetta, S., Mina, A. (2013). Technological Coherence and the Adaptive Resilience of Regional Economies. *Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG) from Utrecht University. Department of Human Geography and Spatial Planning. Group Economic Geography*, 17, 38.
27. Ruan, J. and X. Zhang (2010). Made in China: crises beget quality upgrade', International Food Policy Research Institute. *IFPRI Discussion Paper 1025*, Washington.
28. Tran, H.P.D. (2011). *Industrial Diversity and Economic Performance: A Spatial Analysis*. Dissertations and Theses from the College of Business Administration.
29. Trippel, M., M. Grillitsch and A. Isaksen. (2015). External "energy" for regional industrial change: attraction and absorption of non-local knowledge for new path development. *Papers in Innovation Studies*, 47.
30. Xiao, J., Boschma, R., Andersson, M. (2018). Industrial Diversification in Europe: The Differentiated Role of Relatedness, *Economic Geography*, 94, 514-549. doi: <https://doi.org/10.1080/00130095.2018.1444989>